

Tüskés Tibor

Nagyváros születik

Mindenekelőtt érdemes elidőzni magánál a címnél: miért mondja *Tüskés Tibor*, hogy „születik” a nagyváros? A válasz — bármilyen paradox is — egyszerű: mert nincsenek nagyvárosaink. Pontosabban van egy: Budapest. Az a Budapest, amely tulajdonképpen egészségtelenül túlméretezett ehhez a kis országhoz, ugyanakkor (s talán éppen ezért) gátja volt, sőt még ma is akadály a sok szempontból más városaink fejlődésének. Budapest akkor duzzadt ekkorává, amikor Magyarország területe több, mint háromszorosa volt a mainak, s valóban indokolt volt a Kárpát-medence középpontján egy ipari-közigazgatási-kulturális centrumot építeni, fejleszteni. Az „ellenvárosok”, a regionális központok is adva voltak pl. Kassa, Pozsony, Kolozsvár, Nagyvárad. Brassó, Újvidék, Szabadka stb. Ezek mindmáig meg is tartották ezt a szerepüket, súlyukat. Nem feledkezhetünk meg ezekről a tényekről, amikor a vidéki városaink fejlődéséről beszélünk (Tüskés esetében Pécsről). Ráadásul 1945. után súlyos örökséget vettünk át: elmaradott mezőgazdasági és csak sokadrangúan ipari ország voltunk, amelyben Budapesten kívül jószerivel nem is volt modernnek nevezhető városunk. Iparosítás, normális gazdasági, kulturális élet azonban elképzelhetetlen regionális központok, korszerű nagyvárosok nélkül. Budapest máris túlméretezett, ezért indokoltá vált kijelölni az „ellen-városokat”, a különböző regionális központokat. Így lett Észak-Magyarországon a hajdani álmos kisvárosból az ország második városa Miskolc, ez tette a Tiszántúl metropolisává Debrecent, a Dél-Alföldévé Szegedet, Dél-Dunántúlnak pedig Pécsét, Észak-Dunántúlnak Győrt. Igen, de könnyebb volt ezt elhatározni, mint megvalósítani! Egyszerre több megoldható — és sürgős! — feladattal találtuk szemben magunkat. Mindenekelőtt *ipart* kellett teremteni, hogy az ország eladdig egészségtelen elmaradottsága megszűnjön. Az ipar fejlett infrastruktúrát igényel. A kettő együtt: az ipar és az infrastruktúra megteremtése azonban még egy gazdag országnak is óriási feladat, teherterítél. Dunaújváros a példa, ahol mindkettőt a szó szoros értelmében a semmiből teremtettük. A többi városban szembetaláltuk magunkat az elmaradottságból fakadó szűkösséggel és feszítő gondokkal. Tüskés Tibor is fejezeteket szán arra, hogy mi minden hiányzott, hiányzik még ma is Pécsen. Mindenekelőtt a közmű-

vesítés: a víz, a fűtés valamilyen formája és a lakás. Közművesítés nélkül nem beszélhetünk modern városról. Már a rómaiak idejében ez tette urbs-szá, civitas-szá a települést. Mindezt: az ivóvíz- és szennyvízcsatornázást az ötvenes, hatvanas években építettük ki! De még korántsem mondhatjuk, hogy minden „készen van”, hiszen sem Pécsnek, sem Miskolcnak nincs pl. megfelelő szennyvízderítője, nincs elegendő ivóvíze. S akkor még nem szóltunk az úthálózatról és a modern közlekedésről sem. Mindezek megoldatlannak voltak a hajdani *kisvárosban* is, de most a háromszorosára, négyszeresére — és hirtelen! — duzzadt nagyvárosban kell ezt megoldani. Tehát egyszerre az *alapot* megteremtését, ugyanakkor a dinamikus *növekedés* gondjait is. A legfeszítettebben, leghűsbavágóbban ez éppen a lakás gondoknál jelentkezik. Pécs (de más városok) esetében pl. számolni kell a már elavult, szanálendő negyedek pótlásával. Vidéki városaink épületei zömükben *földszintesek* voltak. Ez eleve korszerűtlen és gazdaságtalan is pl. a közművesítés szempontjából. Ezeket még akkor is fel kellene számolni, ha a hatalmas méretű *beáramlás* nem indokolná a többszintes és *nagy*tömegű lakásépítést. Más tanulmányokból tudjuk, hogy Magyarországon már a *század elején* súlyos gond volt a lakások elégtelensége, túlszűfolttsága és korszerűtlensége. A Horthy-rezsim alig tett valamit, s amit tett, elenyésző az is az igényekhez képest (pl. a munkások lakásgondjainak megoldásáért). Az ötvenes évek voluntarista gazdaságpolitikája még tovább rontotta a helyzetet. Így iparosítottunk, hogy közben — még Budapesten is! — alig építettünk lakást.

A hatvanas évektől azonban a magyar történelemben eddig példátlan belső mozgásnak, „népvándorlásnak” vagyunk tanúi. Miskolc pl. 70 ezres kisvárosból 200 ezres nagyváros lett, de ugyanez az arány Pécsen is, sőt ma még dinamikusabb a fejlődése *Tüskés* adatai szerint. Ez a feszített lakásépítési tempó ugyanakkor felvet egy sor más problémát is. Az újabban az építészetéről ki-kipattanó viták figyelmeztetnek valamire. Félő, hogy a mennyiségre való törekvés mellett elsikkad néhány szempont, mint pl. az esztétikum, praktikum, a lakások nagysága, lakhatósága, a városnegyedek, az új város emberközponúsága. Drágák, zajosak és kicsik a lakások. Kevés a tér, a zöld, késve és lassan épülnek meg a szolgáltató, a kultúrigényt kielégítő objektumok: az üzletek, bölcsődék, iskolák, óvodák, kulturházak. Így, miközben kielégítünk egy kétségtelenül sürgős és parancsoló igényt, máris újakat teremtünk. *Tüskés Tibor*

több oldalt is szentel a város, a városi élet mintegy definiálására. Értelmezése szerint a város mindenekelőtt *közösséget* jelent, amelyben az ember úgy találkozhat másokkal, hogy közben ismeretlen, személytelen maradhat. A falu, a kisközösség, ahol mindenki mindenkit ismer, feszélyező is, mert korlátoz. Hogy ez jó-e? Nem is olyan rossz, mint ahogy *Tüskés* néhány interjúalánya, s maga a szerző is megfogalmazza. A falu társadalma *fe-gyelmezi* is a lakóit ezzel a nyilvánossággal. Mit kínál ezzel szemben ma a város. A kultúrában kétségtelenül nagyobb *lehe-tőséget*. A személytelenséggel, ismeretlenséggel nagyobb *szabadságot*. Igen, de jobban *magára* is marad az *egyéni*. A modern lakások, új lakónegyedek *igazolják* az egyént, különösen ha a társas-, a kultúrélet helyei, alkalmi nem teremődnek meg. Pécsről is elmondja *Tüskés*, hogy kevés a mozi, a kultúrház, de még az olcsó és az embereket egymáshoz közelhöz szórakozóhely is. Így a város, az új lakónegyed akarva-akaratlan a befelér-fordulásra, a magányra kárhóztatja, atomizálja a lakóit. S ha felpanaszolja ezt Tüskés a kulturális hagyományaira, mai és *valós* eredményeire méltán büszke Pécsen, akkor mit szólunk pl. Miskolcon, ahol még hagyományok sincsenek?! *Itt és így* érthető meg a cím, hogy ma még csak *születőben* van a nagyváros, még rengeteg a teendő, hogy valóban humánussá és szocialistává váljon.

Szándékosan nemcsak Pécsről beszélünk itt. Mert igaz ugyan, hogy *Tüskés Tibor* Pécsről írta a könyvét, de a leírt jelenségek, gondok *minden* vidéki városra érvényesek. Amj viszont tényleg specifikus, csak Pécsre érvényes, (pl. a balett, a Dunántúli Tudományos Intézet, az Illyés-bemutatók a színházban, a Múzeum utca, a főiskolák, egyetemek —, a régi is, a szeptemberben „kapott” új is —, a gazdag hagyományok, a pannon-mediterrán klíma és táj), csak irigységgel tölthetik el más tájak lakóit. Méltán büszke is ezekre a húsz éve a városban élő szerző. Könyvének azonban nem ez az erénye, nem az adja meg a vállalkozásának az értékét. Végül is minden város, minden lokálpatrióta „el tud hencegni” valamivel. *Tüskés* tényei, megállapításai, tünődései, dühöngései *általában* érvényesek más vidéki városokra is. Elgondolkodtató például, hogy kívánatos-e még ma is, és *ilyen áron* az a rohamos fejlődés a *vidék rovására*? (Éppen az ő tollából olvashattunk egy megrendítő riportot Besencéről a Jelenkorban.) Miközben a városban albérlésben nyomorognak, az aprófalvaink sorra *elnéptelenednek*, a vidék máris feszítő munkaerőgondokkal küzd. A lelakatolt, pusztulásra ítélt falusi házak is *részei* a

nemzeti közvagyonnak! A házak pusztulása mellett elgondolkodtató az emberi értékek fokozatos sorvadása, ellehetetlenülése ott, ahonnan menekül a fiatalság. Hovatovább ez is nemzeti gond lesz: az elöregedett, elárvult öreg parasztok eltartása, gondozása. Végül is az ember nem csupán munkaerő. Várható — a jelei máris mutatkoznak —, hogy az iparosításban, beruházásban bizonyos lassulási folyamat következik be. Átgondoltabban, s csak néhány gazdasági ágazatot fogunk fejleszteni. Arra is számítani kell, hogy egy idő után nálunk is megindul a városból kiáramlás az egészségesebb, levegősebb, tágasabb vidékre. Ma még a munka vonzza az embereket a városba; vajon akkor is így lenne ez, ha például megtudnánk oldani a kulturált és kényelmes közlekedést? Ha gyors járművekkel egy órán belül elérhető lenne a munkahely, nem kellene zsúfolt és elavult szárnyvonalakon, „fekete vonatokon” döcögni? Ha a falvak kereskedelmi, kulturális és közmuellátottsága megközelítené a városét? Hiszen Tüskés példáiból is kiderül, hogy az új lakónegyedek ellátottsága alig jobb, nem egy esetben rosszabb, mint a falvaké! Azok a fiatalok pedig, akik a színházat, mozit, hangversenyt stb. említették a beköltözés céljaként, indokaként, a városba költözve felé se néztek ezeknek az intézményeknek! Ezt igazolták a statisztikák is — Miskolcon is, Szegeden is, máshol is. A kulturális igény és „fogyasztás” nincs arányban a város lakosságának számbeli növekedésével! Nem is lehet, ha a város ki sem tudja ma még elégíteni ezeket az igényeket. (Az okait már említettük: az új lakónegyedek csak alvásra valók, mást nem adnak, nem kínálnak.)

Ugyanakkor ez a folyamat: — a városaink növekedése, a beáramlás — ma még megállíthatatlannak, visszafordíthatatlannak tűnik. Egy ideig még számolnunk kell a lakásgonddal, azzal, hogy a városi élet járulékei: a közösségi élet alkalmi, fórumai, de még ennek az igénye is bizonyos rétegekben csak később teremthető meg. A tendencia ez ugyan, de ehhez — az anyagi beruházások mellett — átgondolt, tudatos és szívós nevelő munka is szükségeltetik. Egyelőre csak a lehetőségeikben igazán városok ezek a vidéki regionális központok. Tüskés néhány riasztó jelenségre is felhívja a figyelmet. Ilyen például bizonyos dzsentroid-vonások eluralkodása: az anyagiasság mellett a nagyzó „rongyrázás” és egyfajta erkölcsi szabadoosság. Igaz, ezek a jelenségek nem csupán Pécsre jellemzőek — fel is rótták neki a könyvéről megjelent kritikák (pl. hogy Pécssett „ledérebbek” lennének a nők?, sok a válás, abortusz? — máshol is sok; az ipari városainkban még az erőszakos bűncselekmények, az alkoholfogyasztás negatív következményei is jelentkeznek! s ugyanakkor pl. Ózdnak, Salgótarjánban, Miskolcban nincs balettje, jó színháza, múzeuma stb.).

Természetesen nem hibátlan a könyv. Mi inkább a gyakori ismétlődéseket rónánk fel. Többször is vissza-visszatér né-

hány gondolat, az egyes fejezetek színvonalánál nem egyenletes. Talán a módszeréből is fakad ez. A miskolci író-olvasó találkozóon meg is magyarázta a szerző: sok interjú nem „élő”, hanem már leírt újságcikket, jelentést stb. „dramatizált viszsza.” (Olyan esetben tette ezt, amikor a szóbeli közlés nem tartalmazott elégséges és megbízható információt.) A másik fogyatékoságot is vállalta a szerző: szakmája, képzettsége szerint humán beállítottságú, s így az iparról pl. kevesebb ismerete van. S egyáltalán: a várost nem a szakember, a szociológus szemével vizsgálta, hanem igyekezett mindent az ember, a humánium felől megközelíteni. S valóban, azok a legjobb oldalai, ahol saját élményeire is hagyatkozott, támaszkodhatott. Amikor pl. a lakások minőségéről ír, leírja a saját lakásának, lakóházának a kálváriáját. Ez minden statisztikánál, felmérésnél szemléletesebb!

Tüskés jó megfigyelő, aki sok (ha nem is eléggé sokféle) embert ismer a városban; a könyv végül is jó áttekintést ad Pécsről. Mégis talán megkockáztatjuk a feltevést, jobb lett volna, ha nem egy szerző írja. Ha a közgazdász, a szociológus, a mérnök vagy a közigazgatás szakembere, szempontjai is bekerülnek a könyvbe. Úgy talán szakszerűbb lenne. Így egy intelligens ember látélete, aki igyekezett sokoldalúan leírni a születő nagyvárost, ennek a törekvésnek maradtalanul meg is felel, az elemzéssel azonban helyenként adósunk maradt. A sorozatban mindenképpen rangos helye van, már csak a vállalkozás nagysága és merészsége miatt is. Mindaddig, amíg a szociológiai kutatás nem vizsgálja meg ezt a jelenséget: — egy adott nagyvárost a maga egzakt módszereivel —, az ilyen jellegű könyvek egyszerűen pótolhatatlannak üttörő jellegükkel, példájukkal. Hogy ez mennyire így van, az majd akkor válik világossá, ha más városunkról is megjelenik hasonló munka. Tüskés Tibor könyvét mindenképpen tovább kell gondolnunk, tanulságait, figyelmeztetéseit megfogadnunk. Miképpen az egész sorozatát is. (Szépirodalmi, 1975.).

Horpácsi Sándor

Órák, napok, évek

Írók munkásokról

Többször megfogalmazott, elfogadott, támogatott — a mindennapiság, a konkrétság síkján mégis olykor-olykor elfelejtett — alapelve a művészi alkotómunkának, hogy a szocialista irodalomnak, művészetnek csak egyfajta mércéje lehet: pozitív viszony a szocializmus valóságához, aktív részvállalás — most már a fejlett — szocialista társadalom „önmegvalósításának” folyamatából. A szocializmus pedig szintén egyértelmű a hatalom dolgában: proletárdiktatúrát feltételez. Ebben a megközelítésben — és csakis így — van reális alapja annak a

lappangó problémának, amely „munkás-ábrázolás a művészetben” címen időnként fel-felbukkan a művészeti közéletben.

A marxista esztétika — jelesül Lukács György — „intenzív totalitás” kategóriája talán fogódzót jelenthet ebben a kérdésben is. A művészi ábrázolás teljességigénye ugyanis nem realizálható mennyiségi mutatókban, márcsak azért sem, mert gyakorlatilag megoldhatatlan, hogy hol húzzuk meg a határt: milyen társadalmi réteget képviselő és hány szereplő jelenléte kelthetné bennünk már jogosan a teljesség illúzióját. A valóság egésze szükségképpen túlmegy minden művészi ábrázolás lehetséges keretén. Ez persze nem jelenti azt, hogy nem szükséges eleven hősöket, térben és időben konkrét jelenségeket, emberi viszonyokat, „itt és most szituációkat” ábrázolni a mindenkori társadalmi valóság reális megjelenítéséhez. A műalkotásnak úgy kell tükröznie az ábrázolt élethez, hogy ez önmagában és önmagából megérthető, átélhető legyen, azaz, hogy a mű — József Attilával szólva — a „világ-egészet reprezentálhassa” szemléletileg kell valóságnyivá növelnie a kiválasztott valóságelemeket.

Társadalmunk lényege — a kizsákmányolástól mentes munkáshatalom — tetten érhető ugyan némely sajátos szituációban, konfliktusban, figurában, de megfordítva nem igaz ez az összefüggés: azaz a munkáshős jelenléte (lásd: sematizmus.⁴) önmagában még nem biztosítja a mű valóságfedezetét, illetve direkt hősök szerepeltetése nélkül is — éppen szemléletével — szolgálhatja a műalkotás a munkások és általuk az osztálytársadalom érdekeit. Az ilyen, egyszersmind esztétikai értékű képviselőre lehet, illetve kell apellálnunk az úgynevezett munkásábrázolás ürügyén is.

Az Órák, napok, évek című elbeszéléskötet valamennyi írásának a felszabadulás utáni magyar munkás a főhőse. A válogatás szempontjai alapján úgy tűnik, hogy a kötet — bár ezt formailag nem jelzik a szerkesztők — a felszabadulás harmincadik évfordulója tiszteletére megjelentetett jubileumi kiadványok sorában helyezhető el, noha az év második felében látott is napvilágot. Innen a — nem tudatosan — kronológikus és kicsit ünnepléses jellege. Nem ildomos tehát számbavennünk novellisztikánk munkásábrázolásának erőnyeit és gondjait egy ilyen kötet kapcsán, mégis — a zömükben újraolvasott — elbeszélések így együtt, módot kínálnak néhány általános érvényű megállapításra.

Miután a szerkesztők — Erki Edit és Szabó Mária — kitűnő érzékkel válogattak, a kötet visszajáról igazolja a szocialista irodalommal szembeni jogos elvárásainkat. Elsősorban arra példa, hogy munkásthéma esetén is kikerülhet a sematikus ábrázolás, a napi politikai céloknak való közvetlen alárendeltség, vagy az álforradalmi, hamis pátoz, a „hurráoptimizmus” veszélye. Ezekben az elbeszélésekben nyoma sincs a munkáskörnyezet naturalista vagy romantikus kulisszaként

való felhasználásának. Ezek az írók itt közzölt írásaikban nem „előregyártott” — esetleges bárgyúságában is nagyszerű, oktalan lázongásában is feltétlen győztes — munkáspéldaképnek akarták megfeleltetni hőseiket.

Ezeknek a novelláknak a szereplői mindenekelőtt emberek. Jók és gonoszak, okosak és tudatlanok, vagányok és félénkek, szeretetre vágyók és szeretettek, jópofák és esetlenek, hivalkodók és álszerények. Hús-vér emberek, akik számára a nagy társadalmi mozgások, változások is a munkában, szerelemben, barátságban fogalmazódnak megoldandó kérdésekkel. Nem fantomok ellen harcolnak legyőzetlenül, hanem saját környezetük egyszerűnek látszó bonyolult konfliktusaiban, önmegvalósító szándékaiban maradnak állva, vagy buknak el éppen. Tartalmilag a társadalmi valóságunkból fakadó reális konfliktusok felmutatása, a harcállalás készségének és az osztályöntudat mozgósító szerepének érzékeltetése rokonítja ezeket az írásokat. A másokért és így a magamért is, a magamért mások érdekében is tett erőfeszítések jellemzik e történéseket. Egyértelműen és póztalanul elkötelezettek ezek a sokszínű írások. Formailag is egységesek, öncélú bravúroktól mentesek. Mindez persze a szerkesztés ismételt dicsérete is, hiszen huszonhat író így összehangolni csak „vezérelten” lehet.

Miután nem új művekről, hanem inkább régiek újrafelfedezéséről van szó, eltekinthetünk a kiemelésektől, az orientálástól. Annyi szubjektívizmus viszont épenséggel kívánatos, hogy megjegyezzük: a legjobban *Galgóczi Erzsébet* „Tizenegy több, mint három”, *Szakonyi Károly* „Idegen házban”, *Lázár Ervin* „A kuka” és *Módos Péter* „Kronika” című írásai tettszettek az egyenletesen jó színvonalú kötetből. (Kossuth, 1975.)

Csongrády Béla

Helytörténeti kiadványok, 1975

A helyi kiadványok immár hagyományos évenkénti ismertetése sorában — tartalma és aktualitása folytán — mindegyikről arról a levéltári kiadványról kell szólnunk, amely a tanácsok megalakulásának 25. évfordulója alkalmából válogatást ad (egy tervezett összeállítás első részeként) az 1950—70 között született tanácsi határozatokból, előterjesztésekből (*Nógrád megye tanácsai a művelődésért, 1950—1970; Salgótarján, 1975*). Az összeállítás ezúttal, amint ez címéből is kiderül, a művelődéssel kapcsolatos anyagból merítette mondanivalóját; kezdeményezése úttörő jellegű, hiszen a párthatározatokat közlő, ismert köteteken kívül alig jelent meg hazánkban olyan dokumentum-összeállítás, amely az 1950. utáni időkre, azok problémáira világít rá.

A levéltár mostani kötete egy rendkívül érdekes, sok feszültséggel, erőfeszítéssel és jelentős eredményekkel, kudarcokkal teli korszakot idéz fel: visszapergethetjük a tanácsi korszak első húsz évének oktatás- és közművelődésügyét legjobban jellemző eseményeket, törekvéseket. A kiadvány nem magyarázza, értelmezi a bemutatott dokumentumokat (ezáltal talán bizonyos hiányérzetet is kelthet az olvasóban), csupán időrendbe szedve — s szó szerint — idézi azokat.

A bevezető összegzi eredményeinket, választ kíván adni arra a kérdésre, vajon milyen mértékben történt meg a tanácsi határozatok megvalósítása. A kötet tehát hasznos emlékeztető, a megye legújabb kori helytörténetének értékes dokumentációja.

★

A megyei múzeumi szervezet ez évben két kötetel gazdagította a Nógrád megye múltjára vonatkozó szakirodalmat — elsőként ezek közül az immár „nyíltan” is évkönyvnek nevezett kötet említendő. (Az elmúlt évi is az volt ugyan, bár indokolatlan szerénységgel „csak” a *Múzeumi Közlemények* címet viselte. E mostani kötet: *Nógrád megyei múzeumok évkönyve, 1975/21*.)

Elődeihez hűen ez az évkönyv ismételen jól mutatja be a múzeumi szervezetben folyó színes és sokrétű tevékenységet, s öröndetes, hogy ezúttal először szerepel jelentőségének megfelelő arányban a két leghagyományosabb ágazat: a régészet és a néprajz. Azért fontos ezt itt megjegyeznünk, mivel úgy tűnt, mintha a túlsúlyba kerülő helytörténeti tevékenység veszélyeztetné a mind régészeti, mind néprajzi emlékekben oly’ gazdag Nógrád megye ilyen irányú kutatásainak egészséges kibontakoztatását. Az évkönyv írásai közül a fenti témakörben elsősorban a Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1974. évi salgótarjáni vándorgyűlésének előadásait említhetjük, de ugyancsak említést érdemlő *Zólyomi József*-nek az állattartással kapcsolatos építményekről szóló munkája és *Kapros Márta* tanulmánya az Ipoly menti falvak keresztelési szokásainak bemutatásáról. Érdeklődésre tarthatnak számot továbbá *dr. Cseplák György* paleoantropológiai vizsgálatának eredményei, *Zólyomi József* közleménye néhány XVIII. századi Nógrád megyei kárbeclésről, s *Csongrády Bélának* a megyei szabadművelődés korszakáról, az 1945—48. évek művelődési törekvéseiről szóló tanulmánya.

Hasznos kezdeményezés az évkönyv Arcképcsarnok rovata, melyben a lassan már feledésbe merülő megyebeli nevezetes személyek életének és tevékenységének felidézését tűzték ki célul a szerkesztők. Ami pedig a múzeumra vonatkozó praktikus információkat illeti: (ahogy az egy jó évkönyv szerves tartozéka) újszerű és jó kezdeményezés egyrészt a múzeumi gyűjtemények fejlődésének legfőbb állomásairól, másrészt a Nógrád

megyei Munkásmozgalmi Múzeumi történeti dokumentációs gyűjteményéről adott tájékoztatás, amely (amellett, hogy a kívülálló előtt is kézzelfoghatóvá teszi a múzeumi belső tevékenységnek egyik fontos szektorát) hasznos eligazítást ad a kutató-érdeklődők számára. A tartalmi értékeket a szerkesztés bizonyos kiforratlanságainak kiküszöbölése révén (mint amilyen a jegyzetekben előforduló nagy számú sajtóhiba, a tartalomjegyzék és a kötetcíme eltérései, a címlapon feltüntetett 21. sorszám nem világos rendelkezése stb.) még egyértelműbben lehetett volna hangsúlyozni.

★

A múzeumi dokumentumkiadvány-sorozat ez évi kötete (*Válogatott dokumentumok és adatok Nógrád megye munkásmozgalmának történetéből, 1918—1919*) szép kiállítása, precíz előállítása miatt is kiemelkedik a korábbi kötetek sorából. Megszívvelve a megelőző kiadványok kisebb-nagyobb fogyatékoságaiból származó tanulságokat, a kötet összeállítója — *Vonsik Ilona* — figyelme kiterjedt arra is, hogy a pontosan közölt dokumentumok megfelelő jelzeteleése hiánytalan legyen, hogy a dokumentumok tájékoztató apparátusa (hely- és névmutató — igaz: a dokumentumok sorszámanak, vagy lap-számanak feltüntetése nélkül —, a rövidítések jegyzéke, valamint a közölt dokumentumok jegyzéke) jól segítse elő a kötetben való eligazodást, hogy megfelelően válogatott kiegészítő anyag- és képmelléklet közlése színezeze teljesebbé a dokumentumok mondanóját. Ez a kötet — a tavaly kiadott levéltári füzetekkel együtt (mely direktóriumi rendeleteket tett közzé), valamint a Palócföld régebbi számában közölt dokumentumválogatással kiegészítve — most már csaknem teljessé tette az 1918—19. évi forradalmak (sajnos, igen hiányos) iratanyagából készített Nógrád megye publikációk sorát.

Sch. M.

A forradalom lelkiismerete

(Olvasónapló)

Szamuely Tibor *Összegyűjtött írások és beszédek* címmel kiadott munkáit szinte egyvégtében olvastam el. Mint egy regényt. Tehát nem elég tárgyilagosan, legalábbis nem annyira, amennyire a dokumentumok megkövetelnék, hanem inkább elmerülve benne, ahogyan egy hiánypótló XX. századi magyar fejlődésregény megérdemelne.

A kötet szerkesztőinek érdeme, hogy a kortársi visszaemlékezésekkel, a fotóanyaggal (amely képi jelhez szokott szemünknek szinte egyenrangú a többi dokumentummal), az aggodalmasan pontos és bőséges jegyzetanyaggal együtt már-már egy megszerkesztetlen állapotban levő, az írói anyaggyűjtés lezárulásáig jutott non-fiktion regényt tartunk a kezünkben.

Mohó érdeklődésemnek időben távol gyökerező oka van. Vonzódásom Szamuely személyéhez még abból az időből származik, amikor számomra a Magyar Tanácsköztársaság egyet jelentett Szamuelynek Dobos pilóta társaságában megtett szovjet-oroszországi útjával. A hangsebességet túlszárnyaló gépek korában csak a felületes ítélkező kicsinyelheti le a vállalkozás aerodinamikai jelentőségét (ahogy akkor mondták volna), még kevésbé a kockázat nagyságát. A csodálkozóni tudását el nem vesztett ember azonban egyszerre adózik még ma is a technikai találékonyságnak és az utasok személyes bátorságának. Egyik sem lebecsülendő, hiszen a hiteles leírások alapján úgy tűnik, Asbóth Oszkár (igen, a helikopter feltalálója) körültekintő előkészítő munkája nélkül kalandor vállalkozás lett volna az út. Érthető, ha egy gyermek képzelete még fantasztikusabbá — ténylegesen is fantasztikus volt — növelte a vállalkozást: „Micsoda bátorság! Micsoda kaland! Milyen felejthetetlen, egyedi és utánacsínálhatatlan tett!” (Bár megtehetette volna legalább még egyszer Szamuely — aug. 2-án, a vasanyúkúti út helyett. De a gépek vagy mozdíthatatlanok voltak, vagy pilótáikkal már rég az ellenforradalmárokhoz szöktek.)

Ma, amikor pedig már a fejlődés íve, egy élet feszülése érdekel, a felcsigázott gyermeki kalandvágy emléke mégis feltámad bennem. Ahogy megmértem a gyermek kalandvágyát és Szamuely tettét, úgy tűnik, mintha magam és korosztályom jó néhány tagjának nehezen érő nosztalgiáját dobnám serpenyőbe. Azét a korosztályét, amely Che Guevarát látta így, kiterítve, egy bolíviai falucskában a lapok fotóin, mint ahogy ebben a kötetben fekszik Szamuely a hullakamra betonteknőjében. Azét a korosztályét, amely Szamuely bőrkabátos alakját, motorrosszemüvegtől szorított, csillagos Lenin-sapkáját látta tankönyveiben, majd Che bőrzekés, csillagos-sapkás képéért lelkesedett.

Persze Szamuelyben látni a Kaland megtestesítőjét nagyobb rágalom, mint vérengzőnek mondani őt.

Mert a kaland önmagára irányul. A forradalmár cselekvése a közösségre.

A kalandvágyót a kaland szomja vezeti, s hamar kielégíthető, de a következő másodperc már ürességet és sivatagi szomjat hoz. A forradalmárt a közösségi cél szomja vezeti, amely nem érhető el egyetlen tett cselekvési sorával.

A kaland tettek összefüggéstelen sora, a forradalmárt a „Mik vagyunk? Hová megyünk?” kérdései vezérik.

Az egyes kalandok lehetnek homlokegyenest ellenkező értéktartalmúak is. A forradalmáréi egygyökerűek.

Ahogy Balázs Béla naplójában olvasható: „a kaland sokfelé és sokféle. Mélyebb pedig az egy”.

Mégis a kötet elolvasása után, most már Szamuelyt magát nézve, a repülőút semmit sem veszített jelentőségéből. Drámai csomópontként válik ki Szamuely „kalandokban” nem szükölködő életéből.

Regényről beszéltem a kötet egészével kapcsolatban, s a drámáit mégis műfaji értelemben használtam most. Műfaji értelemben, mert Szamuely élte drámairó után kiált. Vagy filmrendezőért. Nem pusztán azért, mert e századi történelmünk egyik legdicsebb és legtragikusabb vállalkozását lehet felmérni az ő életén keresztül. Azért elsősorban, mert a forradalomról és a forradalomban résztvevő emberről nem szüntünk meg

gondolkodni. Tágabb értelemben a történelem alakítására vállalkozó emberről van szó. Gyakori ma, hogy ezt az embert minden illúziójával ütköztetik a történelmi valósággal. Bemutatják színpadon, filmen, regényben, miként okoz kárt önmagában és a történelem menetében. Ezek a konfliktusok gyakran túlságosan elvontan, vagy pedig a távoli történelem mezében jelennek meg.

Szamuely személye a jelzett konfliktus nem feltétlenül parabolisztikus, de korszerű felvetésére is alkalmas lehetne. Még a „balos” türelmetlenség ábrázolására is. Mindezen szalontémák azonban meg sem közelítik a sorsában rejlő mélységet. Bár kétségtelenül szükségesek, hogy benne legyenek egy megírandó, megírásra váró dráma, elkészítésre váró film szövetében. Akad-e egyszer vállalkozó?

Ami az említett témák színfoltjait magába olvasztja, az a magyar forradalmak, a maguk sajátosságaival. A végig nem harcolt, vagy elbukott forradalmak, amelyek teljes súlyukkal ránehezednek a legkiválóbb személyiségekre, így Szamuelyre is.

1848-ról nyilvánvaló, hogy Petőfi neve képviseli a legradikálisabb utat. '19-ből, úgy vélem, Szamuely — aki halálakor alig valamivel volt idősebb, mint Petőfi — neve fémjelzi leginkább a legradikálisabb törekvéseket. (A Vörös Újság a Kommun Marat-jának nevezte, s maga is hasonló céllal akart lapot indítani, mint Marat.)

Szamuely vitathatatlanul a forradalom nagy egyénisége volt. Képzeljünk el egy forradalmárt, akit minden arra determinált, hogy a Kunéhoz hasonló nagyságrendű feladatokat oldjon meg, de aki egyre inkább kiszorul a politikai küzdőtérrel, s akinek — nem lévén költő, „csak” újságíró — még a Petőfi-méretű elégtétel sem jut ki. Bemje sem akad, bár a véletlen is segíthetett volna: Stromfelddel együtt utaznak fel Győrből Pestre. Stromfeld mint frissen kinevezett vezérkari főnök. Ez persze csak kívánalom, a valóság az, hogy a Tisza környékén kibontakozó összeomlás idején Fonyódon ellenőrzi a Balatonnál üdülő gyerekek beszállásolását, mert látva a korábbi tehetetlenséget és szervezési hibákat, más tér nem lévén számára, itt éli ki tenniakarását.

Mindezek ellenére van hasonlóság Petőfi pályájával. Március 21-én a Visegrádi utcában a szemtanúk véleménye szerint ő áll az események középpontjában, mint Petőfi a másik emlékezetes márciusi napokban. Figyelme mindenre kiterjed: utasításokat adott a fegyver- és lőszerraktárak megszállására, a bankok és ékszerüzletek őrzésére, a fosztogatások megakadályozására, stb. A forradalmi katonai vezető legjobb erényeit csillogtatta ekkor is, a román támadás visszaverésekor, május elején is, és az ellenforradalmi góccok felszámolásakor, júniusban is.

Aztán ahogyan a forradalomról vélekedett még 1918-ban Szovjet-Oroszországban — „A forradalom útjai tiszták, világosak és egyenesek” —, akár Petőfi is írhatta volna.

Aztán egy jellemző különbség: házassága Szilágyi Jolánnal március 21-én és később a röjtöki nászút. Mennyire más volt, mint Petőfi költői örömmünepe.

És végül, ahogyan mindkettőjüket félreállítják, ahogy elveszítik a méretükhöz szabott cselekvési lehetőséget. Viszont a helyükre sem áll senki, s közben még a nevüket is meghurcolják.

És legvégül a haláluk. Mindketten egyedül maradtak utolsó perceikre, annyira, hogy az adózni kívánó utókor még a maradványaikat sem találta meg.

Petőfivel azonban nem a maga felismerése rokonítja Szamuelyt, hanem a történelem különös véletleneinek tűnő szerephasonlóságok.

★

Az elindító szellemi égtáj messze esik 1848-tól. Ady Nagyváradja indítja útjára, amihez hamarosan hűtlen lesz és Kis Párizsból „Pece-parti Párizzsá” fokozza le. Szellemi és erkölcsi függetlenségét, meg nem alkuvását már korai cikkeinek helyenként mutáló hangjában is tisztán felismerhetjük. Egy, a korra jellemző sajtóperben leszögezi, hogy cikkét „híven és a valóságnak teljesen megfelelően, a toll teljes tisztaságával és függetlenségével” írta. Újságírói stílusában mindig is megmaradt valami tényekhez ragaszkodó szikárság. Valószínűleg a nagyvára-

di újságírói gyakorlat idegenítette el a radikálisnak mondott habzó szájú általánosságoktól, a sortöltő és fantáziátlan újságírói és politikai közhelyektől, az információszegénységet leplező, megfoghatatlan általánosságoktól. Amellett, hogy tudja, mikor kell a tények bizonyító erejével élni minden stílusbravúr nélkül, azt is tudja, hogyan kell a tényeket, az apró eseményeket felszűrni az ironia halálos lándzsájára. Meg is sebzi vele például, nem is egyszer, a geszti vadkant. De a klerikalizmus reverendáját is felemeli vele, hadd lássék a csupasz igazság. Fő műve azonban (A klerikalizmus mérlege) elsősorban a tények vad erejére épít.

Újságíróskodásának ezen a magatartásbeli alapján fejlődött forradalmárrá a lövészárók, a hadifogság és az októberi események hatására. Ezen az alapon fejlődött „a forradalom lelkiismeretétvé”, ahogyan egyik kortársa nevezte. Nem volt túlzás a forradalom lelkiismeretének nevezni. Hiszen a jobboldali szak szervezeti és szocdem vezetők, az antant Pestre küldött, zavarosban halászó megbízottai, az ellenforradalmi terveket szövögetők hozzá igazították minden fondorlatukat. Tőle nem volt nyugvásuk, mint a gyilkosnak a saját lelkiismeretétől. De „balrább” állt Kuntól is, aki — exponált lévén — igen gyakran belekényszerült az egyesült párton belül a taktikázgatásba, sőt az egység érdekében Szamuely félreállításába is. Míg végül a Forradalmi Kormányzótanács utolsó ülésén ketten maradnak, akik kitartanak a hatalom megvédése mellett.

Mindkettőjük alternatívája világos volt. Kun Béláé: időt nyerni belső békével. Szamuelyé: időt nyerni az osztályharc gyors és következetes végigvitelével. Éppen ezért a kommün menetében az események dialektikája a legnehezebb feladatot jelölte ki Szamuely számára, ami feladat lehet a forradalomban — a diktatúra végső eszközével való élest: a terror gyakorlását, ahogy Petőfi fogalmazná. (Még ha Szamuely lehetőségei mégoly korlátozottak és időlegesek voltak is.)

Mondani sem kell azonban, nem volt az a vérszomjas fenévad, aminek az ellenforradalmi sajtó lefestette. Ugyanakkor a konfliktusa sem volt az, amit a rágalmak rákényszeríthettek volna: nem az „ölni vagy nem ölni” kérdésén töprengett. Sokkal inkább a cselekvés embere volt, mint a moralizálásé. (El-lentétben Korvinnal, akiről tudjuk, hogy vívódást jelentett számára a Politikai Nyomozó Osztály vezetésének elvállalása. Rokonságban viszont a moralistának feltüntetett Lukács Györggyel, aki Szolnok alatt, a nehéz május eleji napokban — állítólag — tizedeltetett a dezertálás megakadályozására.) A konfliktusok politikai végigharcolását akarta, aminek csak egyik eszköze, de nem kizárólagos eszköze volt a fegyveres leszámolás.

Hogy mennyire nem, arra jellemző, hogy a kalocsai ellenforradalmi fészék felszámolása után vitát próbált kezdeményezni az érseki palota lakóival (!) — volt hozzá adata: kimerítően megírta a kalocsai érsekség vétkeit. Nem volt tehát minden mértéken felül türelmetlen sem. Bár szinte minden kommün alatt tőle származó írásos emlék a pillanat bírálatából és az azonnali cselekvés sürgetéséből állt. Minden forradalom alapkérdését tartotta állandóan napirenden: mi van soron? Mit kell rögtön megtenni, mit később, s mi az, amit majd holnap. Beszédei és felszólalásai egytől egyig a döntő láncszem megragadásának jegyében fogantak. Mégis egészen nyilvánvaló, hogy bármennyire az ügyre tekintett, az a suttogó rágalomhadjárat, ami áprilisban megindult ellene, s halálával még inkább felerősödött, bánthatták önértétét. Nem valószínű, hogy pusztán politikai kérdésként kezelte a maga tisztázását, aminek érdekében nyilatkozatokra vállalkozik, jegyzőkönyvet vétet fel a repülőgépen szállítandó tárgyakról, Moszkvába repülése előtt. Mindezt nem pusztán azért tehette, mert benne egy politikai népbiztost járatnak le. Ő, aki magát mindig tisztának hitte, forradalmár önértetében érezhette megbántva magát.

★

Visszatérve a repülőútjához. Egy majdani dramaturg, ha könnyen elérhető hatásra törekszik, bizonyos, hogy augusztus 2-ában találja meg a műalkotás — legyen az film, vagy dráma — idejét. Annak a napnak is késő délutáni óráit, amikor Pestről jövet — már civilben — feldúltan betér Rőjtökre, elbúcsúzni fe-

leségétől; majd a két Lenin-fiú még elviszi a határ közelébe, hogy onnan egyedül folytassa útját — a halálba.

Zalka Máté viszont írói érzékenységgel vette észre, mit jelenthetett Szamuelynek a moszkvai tartózkodás Lenin társaságában. Mintha egy pillanatra elrévedne: „megrohanták az emlékek”. Mire gondolhatott, nem tudhatjuk pontosan. Bizonyos azonban, hogy nem az ismerős helyek újbóli turisztikai látványának öröme ragadta el. Pillanatig tartó révedezéséből a jelenbe az térítette vissza, hogy „Lenin megérintette a karját”.

Mit gondolhatott, nem tudhatjuk. De, hogy az összehasonlítás elkerülhetetlen volt számára, az kézenfekvő. Kitűnik ez a hazatérése után tartott egyik beszédéből is (1919. május 31.). Elutazása előtt saját munkájából tapasztalhatta, hogy a magyar forradalmat szinte megfojtják sokirányú leköttöttségei, Budapesten a lakáskérdés válik napi gondná. Míg kint az orosz proletariátus a „nélkülözés legborzalmasabb fajtáját” ismeri meg — amelyhez fogható Magyarországon szinte senki sem élt át —, de megvédi a forradalmat és megtartja a hatalmat. A Vörös Téren az általános katonai kiképzést látja, Budapesten pedig a „lakás-szerzés már valósággal hivatássá vált”. Ő maga pedig a hadsereg szervezése helyett, mint lakásügyi népbiztos, központi bútorelosztó hivatalt (!) szervez.

Tizedrangú feladatnak tartotta volna a lakáskérdést, a rokkantkérdést, a gyermeküdtetést stb., mindent, amire ma is olyan büszkék vagyunk? Nyilván nem, mert akkor nem végezte volna olyan lendülettel a munkáját minden területen. De nem foghatta fel önmagában megálló eredménynek sem. „A cél: most is a forradalom és nem a reform” — írja a Vörös Újságban. Szovjet-országi élményei a radikalizmusában erősítették meg. Hiányzott belőle a kesergésre való hajlam, a köldöknezők zibbadt fásultsága. Ha feladatot kapott, a ráeső részt mindig teljesítette. (Ezért is nyilvánvaló, hogy az öngyilkosságával kapcsolatos hír teljességgel koholmány: bizonyíthatóan feladatot kapott, úgy ment az osztrák határ felé.) Minden rendű és rangú munkát egyforma forradalmi lendülettel végzett. Átlátta a legkuszáltabb helyzeteket is, és pontos intézkedéseket hozott vagy tett. Mégis sokszor úgy érezte magát, mint ha egy Saint Justöt, vagy egy Marat-t hivatali aprómunkára kényszerítettek volna ahelyett, hogy a korrupció, a feketézők, az ellenforradalmárok leleplezésével bízták volna meg. Indoklásul pedig azt kapná, hogy szigorúsága miatt alkalmatlan nagyobb feladatok ellátására. És amit nem mondtak, de a politikai élet mélyvizének kajánosságával sokan gondolhattak: hadd vesszen bele a szinte átláthatatlan, legfőképpen pedig a Tanácsköztársaság akkori lehetőségei mellett kielégítően megoldhatatlan feladatokba (pl. a lakáskérdés).

Mindent a szovjet-országi eseményekhez mért, mint annyian kortársai közül. Az viszont világos, hogy tisztában volt a Magyar Tanácsköztársaság természetével. „Nálunk a dolgok nem olyan tempóban alakultak, mint Oroszországban. Oroszországban mindjárt a forradalom kitörése után megindult a nyílt harc az ellenforradalom ellen. (...) Nálunk ez csak a forradalom későbbi szakaszában, a forradalom negyedik, ötödik hónapjában kezd bekövetkezni, vagyis ma tartunk ott, ahol Oroszország a forradalom első hónapjaiban” — mondta egy munkás- és katonatanács előtt.

Nem volt persze tévedhetetlen. Hiszen ő is osztotta a világforradalom eljövételével kapcsolatos általános elképzelést. A külpolitikáj helyzet megítélésében és az ebből levonandó gyakorlati következtetésekben azonban nem tévedett — igazát később maga Kun is elismerte. A földkérdésben ő is azt hitte, megelőzik az oroszországi példát. De a parasztság helyzetének megítélésében és a megfelelő politika kialakításában az átlagosnál taktikusabbnak bizonyult. Azt is meglátta és ki merte mondani, hogy „nemcsak a burzsoázia ellenforradalma fenyeget bennünket, hanem a nem öntudatos vagy nem eléggé öntudatos proletariátus ellenforradalma is.”

Hordozta magában a kor nagy tévedéseit. A savanyúkúti halál azonban a saját halála volt. Forradalmi lelkiismeretével vívta ki, hogy halála ne pusztán a kor tévedéseiből, történelmi illúzióiból legyen levezethető! Saját halált halt, mint a tömegsírba került Petőfi.

Pál József

Farkas András kiállítása Salgótarjánban

Farkas András kiállításához

Korunk sűrű eseményű sodrásában nagyon gyakran csak a csillogó-villogó, a harsogva szemünkbe tolokodó élményekről véljük, hogy azok valóságos értéket közvetítő események. Néha már azt hihetnénk, hogy nem ismerjük a csend szorongató mélységének szépségét, a csöndesen szólás ember-melegű közvetlenségét. Különösen igaz ez a képzőművészet területén, ahol bizony elég sok attrakció vonja el figyelmünket a halkabban, bár igazabban szólók szerénységtől ékes munkáitól. Már-már csak a manuális bravúrt értékeljük, s elfeledjük a kéz húzta vonal

Harminc év művészi munkában, s ebből 25 év Nógrád megyében, Balassagyarmaton: ezen a jelentős évfordulón lépett túl Farkas András festőművész (...)

Ez a művészet nagyszerű naplója Balassagyarmat és környéke átalakulásának, munkás és hatalmas erőfeszítésekre képes dolgozó népének; lírai hangulatú vízfestményei és tollrajzai pedig a táj és az ember, a gyöngéd emberi érzelmek kitisztult szép megörökítései.

Farkas András képei az ember tiszteltéről szólnak. Együttérző melegség árad alakjaiból, akár tevékeny emberként állítja

nagyszerűsége mégiscsak a szem, a gondolkodva látás szülötte.

Hogy mindez mennyire igaz, azt Farkas András kiállítása igazolhatja.

Lírai halkszavúságában is emberléptékű fegyellemmel szóló művész munkáit köszöntjük Farkas Andrásnak a látott és megélt világ-valóság jegyeiből épített képeiben, azt a költői világot, amely a nézőben, XX. századi ritmusú életünkben a belső izgalom szépségét idézi fel. S ehhez nem attraktív eszközöket, hanem a szakma becsületes ismeretét használja; nem megdöbbeneni akar, hanem gondolkodásra készíteni. Bensőséges hangulatú színvilága, az élet próbáit emberi arcra író vonalritmusai a valóságos élet élmé-

elénk őket, akár megfáradtakként — egy hosszú, munkásélet súlyával a vállukon. Szerelmes, szép ifjai az ifjúság megértéséről, szeretetéről, s a bennük az emberiséget megtartó, megújító erő iránti csodálatról tanúskodnak.

Hangvétele népies. Szándékosan, makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy a népművészettől eltanult és a művészettörténet igazi értékeit mindig jellemző tiszta hang és szerkezet legyen munkásságának zsinórmértéke; hisz abban, hogy a művészetre nagy feladat vár a szocialista ember tudatának fejlesztésében, méltóságának munkálásában. Nem menekül a valóság gondjai elől a mesék valótlanágába.

nyét idézik úgy, hogy abban az általa választott élményben mindig jelen van a mindenki számára egyaránt érthető általános erkölcsi tanulság, s az örömet adó esztétikai érték is.

Talán művészi-emberi egyénisége, azaz az abból eredő szerénység okozta, hogy műveivel még nem volt alkalmunk elégszer találkozni. Ezért is valóban ünnepeles alkalom, hogy most itt megismerkedhetünk munkásságának válogatott alkotásokban élénk tárt bizonyítékaival, egy kulturális hagyományainkra, népi gondolkodásmóddal építő és korszerűen szóló művésszel.

(Részlet Bereczky Lórántnak, a Bolyai János Gimnázium Derkovits-galériájában rendezett kiállításon elhangzott megnyitó beszédéből.)

Hamis varázslatok nem kápráztatják józan, földet művelő őseitől örökölt világlátását. Azért gyökeresedett meg Nógrádban, mert szülőföldje, faluja szinte változatlanul él itt is tovább benne, biztosítva lelke egyensúlyát, tettei tisztaságát.

„Az igazság mindig nagyon egyszerűen érthető” — mondta egy előadásában Esze Tamás író. Farkas András művészetében mindennapjaink igazságai vannak megörökítve, az igazsághoz méltóan egyszerű és közérthető formában.

(Részlet Kovalcsik Andrásnak a kiállítás katalógusába írott előszavából.)

